

ПРОСВІТНИЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В. Н. КАРАЗІНА

Процеси відтворення інтелектуального та духовного потенціалу народу у контексті становлення демократизації суспільства, вимагають подальшої розбудови системи освіти, а осмислений досвід минулого є важливим джерелом історико-педагогічного пізнання. У зв'язку з цим особливого значення для педагогічної теорії та практики набуває звернення до спадщини видатних українських учених і педагогів. Тому серед визначних педагогів кінця XVIII – початку XIX століття особливе місце посідає Василь Назарович Каразін – просвітник, педагог, учений, винахідник (1773–1842), який наполегливо втілював у життя заходи, спрямовані на створення наукових інституцій, зосереджених на фундаментальних проблемах, і водночас доклав чимало зусиль для підвищення рівня освіти серед найширших верств суспільства. Чи не першим в Україні В. Н. Каразін порушив вкрай важливу, з огляду на перебіг вітчизняної історико-педагогічної науки, проблему освіти.

Педагогічні ідеї В. Н. Каразіна висвітлено у працях Н. М. Березюк, М. В. Беляєва, А. Г. Болебруха, Ю. Є. Грачової, В. В. Кравченка, С. М. Куделка, В. В. Лапіна, Н. О. Ніколаєнко, Ф. А. Петрова, Л. В. Пироженко, О. А. Узбек, А. В. Хрідочкіна та ін.

Метою статті є спроба встановити основні етапи організаційно-педагогічної діяльності В. Н. Каразіна як важливої передумови вивчення його педагогічної спадщини.

Народився Василь Назарович Каразін 30 січня 1773 року у маєтку Кручик Богодухівського повіту Слобідсько-Української губернії. Батько Назар Олександрович був за походженням грек із дворянського роду Караджи, служив офіцером російської армії. Мати Василя Каразіна – з козацької родини Ковалевських. Дитинство В. Н. Каразін провів у селі Кручик, де проходило його виховання. З цього приводу А. Г. Слюсарський писав: «У селі Кручик він товаришував із селянськими кріпаками, щотижня проводив з ними багато часу. Спостерігав за працею селян, переконувався у їхній відданості вітчизні та прагненні до свободи» [9, с. 5]. Тому на формування раннього світогляду В. Н. Каразіна великий вплив мав період, який припав на життя у сільській місцевості.

У 1783 році, після смерті батька,

В. Каразін навчався і виховувався у приватних пансіонах Христіана Івановича Філдінга у Кременчуці, а пізніше в Івана Петровича Шульця у Харкові. Вибір учителів для виховання Василя Назаровича видався вдалим: обидва вони, за визнанням самого вихованця, «надзвичайні наставники – люди воістину освічені й шляхетні, які палко любили Росію й навчали своїх учнів любити її» [7, с. 356–357]. Саме тоді педагогічні погляди В. Н. Каразіна починали формуватися під впливом творів Г. С. Сковороди та кращих європейських просвітників, які викладали у Кременчуцькому й Харківському пансіонах.

Власники вищезгаданих навчальних установ були людьми вельмишанованими й сприятливо впливали на свого вихованця. Унаслідок цього у Василя Назаровича залишилися про них лише теплі спогади. Вони передали йому безмежне почуття любові до Батьківщини, яке він проніс крізь усе життя, як істинний патріот своєї держави, і яке вплинуло на його подальше життя. Завдяки цьому почуттю В. Н. Каразін часто робив досить сміливі вчинки, які наражали на небезпеку не тільки його благополуччя, але й благополуччя його родини.

У 1783 році Василь Назарович вирішив залишити навчання у пансіоні І. П. Шульця і піти на військову службу, про що подав власноручне прохання графу П. А. Румянцеву-Задунайському. Граф дуже добре знав батька Василя Назаровича, який проходив службу під його безпосереднім керівництвом, тому 11 червня цього ж року він записав хлопчика у Кірасирський орденський полк, яким здійснював безпосереднє керівництво. Пізніше, 23-го січня 1791 року, В. Н. Каразін вирушив у Петербург і вступив на військову службу у Лейб-Гвардійський Семеновський полк сержантом [10, с. 15].

На той час служба гвардійців залишала їм чимало вільного часу. Skorиставшись цим, В. Н. Каразін регулярно відвідував Горний корпус – найкращий, на той час, вищий навчальний заклад Росії. Наполегливий і амбіційний Василь Назарович, під керівництвом професорів, здобував глибокі знання з багатьох наук: природознавства, фізики, ботаніки, метеорології, медицини, математики, які викликали здивування, а іноді й задрість фахівців. Він ґрунтовно вивчав латинську, французьку й німецьку мови, священне

писання. За часи перебування у Горному корпусі почав цікавитися громадським життям. Навчання молодого вченого настільки було успішним, що професор Ернст Крістоф Кнорре не хотів вірити тому, що астрономія була не єдиним предметом його занять. Деякі його відкриття у галузі хімії здобули визнання у світі через багато років.

Разом із здобуттям освіти, В. Н. Каразін прийняв рішення здійснити подорож Росією, метою якої було якнайкраще ознайомитися з реальним життям її народу. На глибоке переконавання просвітника, благоустрій дворян і держави є невід'ємною частиною економічного і культурного зростання селян. Тому восени 1795 року В. Н. Каразін повернувся у Петербург і прийняв рішення про службу Вітчизні на громадських засадах, залишивши військову службу.

Таким чином, він пішов у відставку, щоб мати якомога більше часу на наукову та громадську роботу. До такого рішення його спонукав той факт, що військова служба не дуже гармоніювала з його характером і прагненнями. Він від'їздив у селище Кручик, де приділяв багато часу науковій роботі, практично не виїжджаючи за межі повіту.

Думка про необхідність здобуття освіти сільським населенням і процвітання своєї Батьківщини не залишала просвітника протягом багатьох років. У листі до лікаря О. О. Ремана (який звернувся з проханням до В. Н. Каразіна висловити свої думки щодо стану просвіництва у Росії), датованого 1810 р. він виклав свої погляди у наступних екзальтованих і у дечому пишномовних словах: «Народне просвіництво!.. Якщо щонебудь і може забезпечити непорушність безмежного її (Росії. – О. М.) простору, то це тільки просвіництво її народів. Якщо щонебудь може зробити її істинно-незалежною від будь-якого зовнішнього тиску, – як би велично це не звучало, – це знов таки тільки просвіництво» [3, с. 751]. Погляди В. Н. Каразіна на значення народної освіти, для того часу були новими і оригінальними, і все ж таки, вони не були прийнятні Олександром I та його прихильниками.

Характерною рисою для педагогічних поглядів В. Н. Каразіна була думка про поширення ідей просвіництва серед сільського населення. Він указував на необхідність відкриття сільських шкіл і створення спеціальних училищ для жінок, бо «виховання в їхніх ніжних руках необхідне і природне для прийняття помірною, релігійного напрямку» [4, с. 597]. Про це свідчить розроблений ним проект «О воспитании женского пола в низших состояниях», який був спрямований на здобуття освіти жінок-трудівниць. Але критичне ставлення просвітника щодо поширення освіти виражалося у вихованні російських дітей іноземцями. В. Н. Каразін засуджував таке виховання і у

своїй праці «Практическое защищение против иностранцев, существующее ныне в России подчиненности поселян их помещикам» писав: «наше дворянство почало довіряти своїх дітей іноземцям, воно не шкодує коштів їм на оплату і на закордонні подорожі... Постійний звичай перетворився нарешті на пристрасть. Таким чином, вивчаючи чужі мови з дитинства, діти віддаляються від своєї власної» [6, с. 62].

Особливої ваги Василь Назарович надавав проектам поширення просвіництва в країні. Хоча влада не звертала уваги на просвіницькі проекти В. Н. Каразіна, він продовжував активно працювати у цьому напрямі та намагався практично втілити свої ідеї у родовому маєтку Кручик Харківської губернії. Як указував В. Н. Каразін: «Два найголовніших засоби для поширення й утвердження начал, відповідні просвіництву. Перший: виховні учбові заклади; другий: громадська, тобто публічна настанова» [2, с. 330].

Просвіницькими установами, заснованими В. Н. Каразіном у селі Кручик, були сільська дума (1795 р.) і школа (1806 р.) для дітей кріпаків. Це забезпечувало здобуття освіти сільським населенням. Адже, як зазначав Г. С. Сковорода: «Виховання й убогим потрібне» [8, с. 107].

Сільська дума складалася з двох осіб, обраних кріпаками, старійшин і самого В. Н. Каразіна, всього три особи. Із 1804 р. просвітник мешкав у маєтку Кручик і оновив склад сільської думи: голова – В. Н. Каразін, члени – старший і молодший вибірники, з яких перший був за сумісництвом церковним старостою, а другий завідував сільською поліцією і називався благочинним, також до членів думи належали священник і особливий «наглядач» [1, с. 59].

В. Н. Каразін розробив сільську «Конституцію» у вигляді «Статуту сільської громади». Керуючись ним, сільська дума займалась адміністративними, судовими справами і спиралася на загальні державні закони. Головними обов'язками думи було: забезпечення духовно-морального розвитку сільського населення, пропагування морального виховання на основі загальнолюдських цінностей серед селян. Цьому сприяли справедливий суд, законні повинності, школа, церква. Засідання думи проводилися раз на місяць, ухвали записувалися писарем. Члени думи отримували платню.

Турбота про освіту селян, особливо кріпаків, у той час була вкрай рідкісним явищем. В. Н. Каразін надавав важливого значення народній освіті і зробив великий внесок у справу просвіництва в Росії. Думка про допомогу селянам у здобутті освіти виникла під впливом праць М. В. Ломоносова та інших російських учених.

Педагогічна діяльність Василя Назаровича у селі Кручик розпочалась у **1806** р. Просвітник заснував школу для селянських дітей. За його задумом у школі мали бути «використані усі засоби, щоб молодим селянам увійшло у звичку повага до віри, закону, порядку, а також бути вдячним своїй долі» [7, с. 361].

Під школу, силами місцевих кріпаків, була зведена будівля у центрі села, яка містила одну класну кімнату. Утримання Кручанської школи обходилося селянам у **250** карбованців на рік. На початку XIX ст. це була велика сума. Незважаючи на те, що школа забирала у В. Н. Каразіна багато сил і часу, все ж таки, його непереможне прагнення прилучити народ до культури і прагнення самих селян до навчання змушували просвітника працювати у цьому напрямку на благо Вітчизни.

Учителями школи були місцевий і найманий, за рахунок місцевого селянства, священник та учитель. Першими учнями були **6–8**-річні хлопчики. Вони сиділи разом і навчалися від першого до третього класу. Для учителів Василь Назарович уклав посібники – церковний та громадський катехізиси. У школі селянським дітям викладали: читання (азбука, часослов, псалтир, народна писемна творчість), чистописання (переписування текстів із книжок та під диктовку), арифметика (чотири дії) та хоровий спів (переважно церковний). Іспити проводились у присутності доглядача повітового училища, членів сільської думи та батьків учнів, що здавали іспити. Навчальний рік тривав від Покрови, **14** жовтня, до Пасхи. Вихідними днями для учнів була неділя та святкові дні. Таким чином, метою здобуття освіти дітей було навчити їх читанню і письму, виховати з них культурних робітників, які вміють користуватися технікою і вести господарство.

В. Н. Каразін систематично слідкував за перебігом занять у школі, проводив бесіди з учнями, кращих заохочував подарунками. Просвітник виступав головним керівником-організатором і пропагандистом поширення освіти. Навіть перебуваючи далеко від України, цікавився успіхами дітей.

Перебуваючи у Петербурзі, В. Н. Каразін запитував у одному з листів про стан освіти в селі Кручик кручанського священика о. Олексія Іванова: «З нетерпінням очікую інформацію про парафіяльне училище, яку ви обіцяли надіслати. Прошу написати мені про кращих учнів, аби я міг надіслати їм подарунки та врахувати місцезнаходження їхніх маєтків, щоб мати можливість надалі опікуватися ними. Заохочуйте різними засобами селян для подальшого навчання їхніх дітей у училищі. Розповідайте їм дохідливою мовою і відповідно до їхніх поглядів і почуттів про

те, що намір як влади у широкому загалі, так і мій особистий спрямований на те, аби урізноманітнити землеробську працю дітей, про те, щоб вони не забували цю важливу працю, яка робила би їх благочестивими і старанними до своїх громадянських обов'язків, щоб через книги здобували знання, мали можливість для відпочинку від праці з користю замість безцуттєвого пияцтва. Коли, дасть Бог мені повернутися додому, тоді я сам візьмуся за справу у віддане вам керівництво училищем... Вихованці ваші вийдуть у люди! Істинне християнське просвітництво оселиться у нашому селищі... Їхня доля, так би мовити, довірена нам: і біда нам, якщо ми не зможемо нести за неї відповідальність» [5, с. 688–689].

Учням, які закінчили сільську школу, надавалася можливість вступу до повітового училища і навчатися там за кошти батьків. За відмінні успіхи В. Н. Каразін надавав «вольную» для того, щоб вивільнений із кріпацтва у майбутньому, коли буде займати місце на державній службі або отримувати прибуток від приватних занять, сплачував на користь суспільної каси рідного села, **2000** робочих днів (тобто можливість влаштуватися на роботу вільнонайманим).

Отже, засновані В. Н. Каразіном навчальні установи були центром просвітництва селища Кручик.

Суспільний капітал, закладений В. Н. Каразіном, відіграв велику роль у житті селян. Він складався зі збору, який селяни отримували за платну обробку землі, а також стягнень, штрафів, пожертвувань. До отриманої суми Василь Назарович додавав свій внесок. Кошти витрачалися на громадські потреби, а саме: платня священику та дяку, ремонт церкви та школи, утримання школи, аптеки, фельдшера, а також на дрібні витрати.

У **1805** р. В. Н. Каразін встановив у селищі повинності для своїх кріпаків, які вони повинні були вносити для нього, як для поміщика. Разом з тим, будучи прихильником підлеглості селян поміщикам, він висував ряд ідей, спрямованих на знищення поміщицької сваволі і поступового звільнення селян від кріпацької залежності. В. Н. Каразін виступав проти панщини та безчинства кріпаків. Він писав: «селяни мені належать, але тільки як діти належать своїм батькам...» [6, с. 67].

Тому він вимагав замінити грошову ренту з передачею поміщицької землі селянам одвічним спадковим володінням на основі емфітевіса, який позначав надання селянам широких прав на землю, дуже наближених до прав земельної власності.

Особистим прикладом Василь Каразін показував поміщикам, як необхідно використовувати свою владу з користю для «ввірених» їм

селян. Коли поміщики зловживали своїм становищем, Василь Назарович просив про втручання держави та вимагав захисту для селян.

У ставленні до селян В. Н. Каразін був саме тим попечителем і заступником, ідеал якого викарбувався у їхній свідомості.

На початку XIX ст. заснована В. Н. Каразіним школа у с. Кручик була не тільки першою для кріпаків, але й першою народною школою у Слобідсько-Українській губернії. Педагогічні ідеї, які пропагував Василь Назарович, не тільки надовго запам'яталися українському народу, але й стали визначальними для сучасної історії педагогіки.

Подальшою розвідкою нашого дослідження може стати управлінська діяльність В. Н. Каразіна, що буде предметом наукового пошуку в історико-педагогічній науці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов Я. В. В. Н. Каразин: (основатель Харьковского университета) : Его жизнь и общественная деятельность : Биограф. очерк / Я. В. Абрамов. – СПб. : Тип. «Обществ. Польза», 1891. – 96 с.
2. Каразин В. Н. Об учёных обществах и периодических сочинениях в России / В. Н. Каразин // Русская старина. – 1871. – Т. 3. – С. 330–335.
3. Каразин В. Н. Письмо к доктору Реману / В. Н. Каразин // Русская старина. – 1875. – № 12. – С. 750–758.
4. Каразин В. Н. О воспитании женского пола в низших состояниях / В. Н. Каразин // Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина, собранные и редактированные проф. Д. И. Багалеем. – Х. : Изд-во Харьк. ун-та, 1910. – С. 596–599.
5. Каразин В. Н. Письма и бумаги : письмо священнику о. Алексею Иванову / В. Н. Каразин // Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина, собранные и редактированные проф. Д. И. Багалеем. – Х. : Изд-во Харьк. ун-та, 1910. – С. 609–871.
6. Каразин В. Н. Практическое защищение против иностранцев, существующее ныне в России подчиненности поселян их помещикам / В. Н. Каразин // Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина, собранные и редактированные проф. Д. И. Багалеем. – Х. : Изд-во Харьк. ун-та, 1910. – С. 62–99.
7. Каразин В. Н. Речь о истинной и ложной любви к отечеству / В. Н. Каразин // Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина, собранные и редактированные проф. Д. И. Багалеем. – Х. : Изд-во Харьк. ун-та, 1910. – С. 355–367.
8. Сковорода Григорій. Твори : в 2 т. / Григорій Сковорода. – 2-е вид., виправ. – К. : Обереги, 2005. – Т. 2. – 480 с.
9. Слюсарский А. Г. Василий Назарович Каразин / А. Г. Слюсарски ; под ред. Д. Ф. Острянина. – Х. : Кн. изд-во, 1952. – 68 с.
10. Тихий Н. В. Н. Каразин : его жизнь и общественная деятельность / Н. Тихий. – К., 1905. – 302 с.